

1. Osmanlı Türkçesine Giriş
Doç. Dr. Zülfikar Güngör
2. Osmanlı Türkçesi Yazım Kuralları
Prof. Dr. Ali Yılmaz
3. Osmanlı Türkçesine
Arapçadan Geçen Unsurlar
Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu

Osmanlı Türkçesine Farsçadan Geçen Unsurlar Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu

5. Transkripsiyon ve Ebced Hesabı
Prof. Dr. Ali Yılmaz
6. Seçme Metinler
Prof. Dr. Mehmet Akkuş

Ünitede Ele Alınan Konular

- İsimler
 - > Çoğul İsimler
 - > Sayı İsimleri ve Sıra Sayılar
- Sıfatlar
 - > İşaret Sıfatları
 - > Karşılaştırma - Üstünleme Sıfatları
- Tamlamalar
 - > İsim Tamlaması
 - > Sıfat Tamlaması
- Eklerle Türetilen Kelimeler
 - > Türemiş İsimler
 - İsimden Türemiş İsimler
 - Fiilden Türemiş İsimler
 - > Türemiş Sıfatlar
 - İsimden Türemiş Sıfatlar
 - Fiilden Türemiş Sıfatlar
- Birleşik Kelimeler
 - > Birleşik İsimler
 - > Birleşik Sıfatlar
- Zarflar
- Bağlaçlar
- Ünlemler

Ünite Hakkında

Bu ünite de Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçen unsurlar ana hatlarıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede ilk olarak, Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçen unsurların başında yer alan "isimler"den bahsedilmiş, çoğul isimlerin nasıl elde edileceği anlatılmıştır.

Farsça sayı isimleri de Osmanlı Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar kimi zaman tek başına sayı olarak gelmiş, kimi zaman ise bazı kelimelerin içerisinde yer alarak dilimize geçmiştir. Bu itibarla Farsça sayı isimleri ve sıra sayılar, ünite de yer alan bir diğer başlık olmuştur.

Farsçadan dilimize geçen en önemli unsurların başında tamlamalar gelmektedir. Hatta kimi metinlerde Farsça yapılı tamlamaların yer almadığı bir cümleye rastlamak imkânsızdır denilebilir. Bu nedenle isim tamlaması, izafet kesresinin yazımıyla ilgili önemli hususlar, sıfat tamlaması, sıfat-mevsûf uyumu ve tamlamayı oluşturan unsurların kökenleri (Arapça ya da Farsça oluşları) gibi konular ünite de örnekleriyle beraber incelenmiştir.

Ünite boyunca verilen örnekler hem günümüz alfabesi hem de Osmanlı dönemi alfabesiyle yazılmış, parantez içerisinde ise kelimelerin/yapıların anlamları belirtilmiştir.

Farsça türemiş ve birleşik kelimeler de Osmanlı Türkçesinin söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Bu itibarla Farsça kelime türetmede kullanılan ekler ve birleşik kelime çeşitleri, üzerinde önemle durulması gereken konulardandır.

Ünite, Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıklıkla karşılaşılan Farsça bazı zarflar, bağlaçlar ve ünlemler ile tamamlanmaktadır.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Farsçanın Osmanlı Türkçesi üzerindeki tesiri hakkında bilgi sahibi olabileceksiniz.
- Farsçadan Osmanlı Türkçesine, hayatın hemen tüm alanlarında -bir kısmı günümüzde de kullanılan- pek çok kelime geçtiğini fark edebileceksiniz.
- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Farsça sıfatlar hakkında bilgi sahibi olabilecek, işaret sıfatları ve karşılaştırma-üstünleme sıfatlarını öğrenebileceksiniz.
- Farsça tamlamalar, çeşitleri ve yazılışlarıyla ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgi sahibi olabileceksiniz.
- Farsça kelime türetme yollarını; isimden isim, isimden sıfat, fiilden isim ve fiilden sıfat yapmaya yarayan eklerin hangileri olduğunu öğrenebileceksiniz.
- Farsça birleşik kelimeleri, çeşitlerini ve bunların hangi yollarla elde edilebileceğini öğrenebileceksiniz.
- Osmanlı Türkçesi metinlerinde geçen Farsça zarflar, bağlaçlar ve ünlemleri öğrenebileceksiniz.
- Üniteyi tamamladığınızda Farsçadan Osmanlı Türkçesine geçen unsurları tanıyabilecek; böylece bu döneme ait metinleri rahatlıkla okuyabilecek/anlayabileceksiniz.

Üniteyi Çalışırken

- Üniteye yer alan tanımları öğrenmeye ve verilen örneklerle konuları kavramaya çalışınız.
- Farsça sayı isimlerini ve sıra sayılarını, üniteye verilen Farsça zarflar, bağlaçlar ve ünlemleri ezberleyiniz.
- Kitabınızın 6. ünitesinde yer alan metinleri Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçen unsurları göz önünde bulundurarak okuyunuz. Bu metinlerde yer alan Farsça isim ve sıfatları tespit etmeye çalışınız.
- Farsçadan Osmanlı Türkçesine basit kelimelerin yanında eklerle türetilen kelimeler ve birleşik kelimeler de geçmiştir. Söz konusu kelime çeşitlerini kitabınızın son ünitesindeki metinler üzerinde belirlemeye çalışınız.
- Üniteyi çalışırken yanınızda bir Osmanlı Türkçesi sözlüğü bulundurunuz. Burada bulamadığınız kelimeler için Farsça sözlüklerden de faydalanabilirsiniz.
- Ünitenin sonunda yer alan Kaynakça'daki kitaplardan faydalanarak bilginizi genişletin.

Osmanlı Türkçesine Farsçadan Geçen Unsurlar

Türklerin Farslarla münâsebetleri oldukça eski bir tarihe uzanmaktadır. Kaynaklarda İran-Turan savaşları olarak adlandırılan mücadelelerle başlayan bu ilişki, Medler ve Perslerden sonra İran'da kurulan Sasani Devleti döneminde de çeşitli alanlarda devam etmiştir. Aynı coğrafyayı paylaşma ve yüzyıllardır devam eden ticârî, siyasî, kültürel vb. ilişkilerin yanında İslâm ortak paydasında buluşma, bu iki millet arasındaki yakınlaşmayı daha da arttırmıştır.

İranlılar İslâm dinini Türklerden önce kabul etmişlerdir. Böylece Farslar için, dil ve edebiyattan sanat, kültür, örf ve âdetlere, yaşam tarzına kadar İslâmiyet'in son derece etkili olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Bu dini benimseyerek kabul eden Farslar, Kur'ân-ı Kerîm'in dili olan Arapçayı ikinci bir ana dil olarak kabul etmişlerdir. Bunun tabii neticesi olarak Arapça, zamanla ilim, felsefe ve edebiyat dili olmuş; Farsçaya verdiği kelimelerle bu dil üzerindeki etkisini iyice arttırmıştır. Ancak Arapçanın Farsça üzerindeki tesiri bu yoğunlukla devam etmemiş; tarihî, kültürel vb. nedenlerle İranlılar kendilerine has fikrî ve estetik çizgiler taşıyan, yeni bir dil ve medeniyet meydana getirmişlerdir. Neticede Farsça -Selçuklular döneminde resmî dil olarak kabul edilecek kadar güçlenmiş- bir kültür, medeniyet ve edebiyat dili olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere, İranlılar ve Türkler (dolayısıyla Farsça ve Türkçe) arasında İslâmiyet'in kabulünden çok önce başlayan ve bu dinin kabulü ile en üst düzeye çıkan bir ilişki/etkileşim söz konusudur. İşte geçmişten gelen bu ilişkilerin ve aynı kültür havzasında yaşamının bir sonucu olarak Türkler, İslâmiyetle İranlılar aracılığıyla/üzerinden tanışmışlardır. Bunun tabii bir neticesi olarak bazı dinî kavramlar başta olmak üzere, pek çok kelime, kalıp söz, gramer kuralları gibi çeşitli öğeler, dilimize Farsçadan geçmiştir. Dinî literatüre ait; abdest, namaz, oruç (rûze), peygamber, Hudâ, namazgâh, niyâz, pîr, çile, dergâh, putperest vb. kelimelerin Arapça asılları ile değil de Farsçadaki kullanım şekilleriyle Türkçeye geçmiş olması, Farsçanın dilimiz üzerindeki tesirini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim İslâm dinine ait en temel kavramlardan/değerlerden olan; Kur'ân-ı Kerîm, Cenâb-ı Hak, kelime-i şehâdet, âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, ehl-i beyt, ehl-i kitâb, ehl-i sünnet, amel-i sâlih, ta'dil-i erkân, Ashâb-ı Kehf, Mekke-i Mükerrerme, Medîne-i Münevvere, Mescid-i Aksâ gibi ibareler Arapça değil de Farsça yapılı tamlamalardır. Bu ise Farsçanın, Arapça kelimelerin Türkçeye taşınmasında aracılık etmekle beraber, şekilsel açıdan kendi ağırlığını koyduğunun bir başka göstergesidir. "Dershâne, beyânnâme, şâheser, misâfirperver, kadirşinâs, duâhân, hayâlperest, âfetzede, bîhaber, sanatkâr, manidâr, vefâkâr, derhâl, bedduâ, hemfikir vb." kelimeler ise Arapça kelimelerin Farsça unsurlarla Türkçedeki kullanımına örneklik teşkil etmektedir. (İşler, 2004, s. 1409-1420.)

Netice itibariyle Farsça Osmanlı Türkçesi üzerinde isimler, sıfatlar, tamlamalar, eklerle türetilen kelimeler, birleşik isim ve sıfatlar, zarflar, bağlaçlar ve ünlemler gibi unsurlar başta olmak üzere son derece etkili olmuştur.

İsimler

Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçen unsurların başında "isimler" gelir. İsimler, "evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlerdir." (Korkmaz, 2009, 195.) Farsçada isimler basit, birleşik ya da türemiş yapıda

olabilir. Birleşik yapıda olan isimler ile türemiş isimler ünitemizin ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır. Burada söz konusu olan, birleşik yapıda olmayan ve herhangi bir yapım eki almamış olan “basit/yalın isimler”dir. Bu tür isimlerin, Arapçada olduğu gibi belirli kalıpları bulunmamaktadır. Bu kelimeler diğer dillerde olduğu üzere “temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli antlaşmalar ve sözleşmeler” (Ergin, 1972, 3) gereği, üzerlerinde ittifak edilmiş ve o dili konuşanlar tarafından o şekilde anlamlandırılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu nedenle doğru okunup anlaşılabilmesi, bu isimlerin önceden bilinmeleriyle; sözlük yardımıyla öğrenilmeleriyle mümkündür.

Osmanlı Türkçesinde kullanılan Farsça yalın isimlere bakıldığında bunların; din, siyaset, coğrafya, tarım, ticaret vb. sahalarda, vücut azalarından giyecek ve yiyecek isimleri, hayvan ve bitki adlarına; maden, silah-savaş âletlerinden yön bildiren isimler ve renk adlarına kadar hayatın hemen tüm alanlarıyla ilgili oldukları görülür:

âb: آب (su), âğûş: آغوش (kucak), âhen: آهن (demir), âsumân: آسمان (gök, sema), âteş: آتش (ateş), bâd: باد (yel), bâğ: باغ (bahçe), bang: بانگ (ses), bânû: بانو (hanım), bârân: باران (yağmur), bâz: باز (doğan), bâzâr: بازار (pazar), behişt: بهشت (cennet), behre: بهره (pay, hisse), berg: برگ (sayfa, yaprak), bisyâr: بسیار (çok), câm: جام (bardak, kadeh), çâker: چاکر (hizmetkâr, kul), çehre: چهره (yüz, surat), çep: چپ (sol), çerâğ: چراغ (mum), çeşm: چشم (göz), dâmen: دامن (etek), dehân: دهان (ağız), deryâ: دریا (deniz), dest: دست (el), destâr: دستار (sarık), deşt: دشت (sahra, ova), dil: دل (gönül), dîvâr: دیوار (duvar), dirâht: درخت (ağaç), dûzah: دوزخ (cehennem), ebr: أبر (bulut), engüş: انگشت (parmak), esb: اسب (at), eşk: آشک (gözyaşı), ferheng: فرهنگ (sözlük), genc: گنج (hazine), gûş: گوش (kulak), hâk: خاک (toprak), hâme: خامه (kalem), hâne: خانه (ev), hefte: هفته (hafta), hûş: هوش (akıl), kebûter: کبوتر (güvercin), keştî: کشتی (gemi), kilîd: کلید (anahtar), kûh: کوه (dağ), lâne: لانه (yuva), leb: لب (dudak), mâh: ماه (ay), mâr: مار (yılan), mest: مست (sarhoş), mûr: مور (karınca), murg: مرغ (kuş), mûş: موش (fare), nân: نان (ekmek), nemek: نمک (tuz), pâk: پاک (temiz), pây: پای (ayak), pend: پند (nasihat), perde: پرده (örtü, perde), pes: پس (arka), pîl: پیل (fil), pîş: پیش (ön), râh: راه (yol), râst: راست (sağ), rûz: روز (gün), sâl: سال (sene), sâye: سایه (gölge), seng: سنگ (taş), ser: سر (baş), sîb: سیب (elma), sîm: سیم (gümüş), sîne: سینه (göğüs), şeb: شب (gece), şeh: شهر (şehir), zebân: زبان (dil), zer: زر (altın).

Türkçe isimlerde olduğu üzere Farsça isimlerde de müzekker (eril), müennes (dişil) ayrımı bulunmamaktadır. Canlı varlıkların eril ya da dişil oluşları ise ayrı ayrı kelimelerle ifade edilmektedir:

Merd: مرد (erkek) → zen: زن (kadın)

Peder: پدر (baba) → mâder: مادر (anne)

Birâder: برادر (erkek kardeş) → hâher: خواهر (kız kardeş)

Hayvanların eril mi dişil mi olduğunu belirtmek üzere ise, isimlerinin başına veya sonuna, erkek ise ner/nerre: نر / نره , dişi ise mâde: ماده getirilir.

“Şîr-i ner(re): (شیر نره) ya da “ner(re) şîr: شیر (ره) (Erkek aslan)

“Şîr-i mâde: شیر ماده ya da “mâde şîr: شیر (ره) (Dişi aslan)

Çoğul İsimler

Farsçada isimler sayı bakımından, tekil ve çoğul olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. Tekil isimleri gösteren özel bir işaret yoktur: nân: نان (ekmek), dirah: درخت (ağaç), esb: أسب (at).

Farsçada ikil kelime bulunmamaktadır. Ancak Arapçadan “ ئین ” şekliyle geçen bazı müsenna (ikil) kelimeler, Farsçada da aynı şekilde kullanılmaktadır: Haseneyn: حسنین (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin), zevceyn: زوجین (karı-koca), tarafeyn: طرفین (iki taraf), devleteyn: دولتین (iki devlet), zülfeyn: زلفین (iki zülüf).

Farsçada çoğul isim, kelimelerin sonuna getirilen bazı ekler aracılığıyla elde edilir. Bunun için canlı varlıklara işaret eden kelimelerin sonuna “ân: آن” eki getirilir:

Merd: مرد → merdân: مردان (adamlar)

Zen: زن → zenân: زنان (kadınlar)

Şâh: شاه → şâhân: شاهان (hükümdarlar)

Bu ek ile; şahıs, hayvan, bitki ve ağaç isimleri, vücuttaki çift organ adlarıyla beraber başka bazı isimler de çoğul yapılır:

Nakkâş: نقاش → nakkâşân: نقاشان (ressamlar)

Esb: أسب → esbân: اسبان (atlar)

Murg: مرغ → murgân: مرغان (kuşlar)

Dirah: درخت → dirahâtân: درختان (ağaçlar)

Çeşm: چشم → çeşmân: چشمان (gözler)

Mâh: ماه → mâhân: ماهان (aylar)

Sâl: سال → sâlân: سالان (yıllar)

Şeb: شب → şebân: شبان (geceler)

Ahter: اختر → ahterân: اختران (yıldızlar)

Cansız varlıkları ifade eden kelimelerin sonuna ise “hâ: ها” eki getirilir:

Dârû: دارو → dârûhâ: داروها (ilaçlar)

Kişver: کشور → kişverhâ: کشورها (ülkeler)

Seng: سنگ → senghâ: سنگها (taşlar)

Canlı ve cansız varlıklara dâir ifade edilen çoğul yapma şekli kesin bir kural değildir; farklı uygulamalar da söz konusudur. Bu ekler kimi zaman birbirlerinin yerine de kullanılabilir.

Çoğul eklerin yazımıyla ilgili bazı hususlara dikkat etmek gerekir:

- a. Çoğul yapılacak isim “e” ünlüsünü karşılayan “ه” ile bitiyorsa, bu harf “g-گ”ye dönüşür; “ه” harfi ise yazılmaz:
bende: بنده → bendegân: بندگان (köleler)
hâce: خواجه → hâcegân: خواجهگان (efendiler, hocalar)
zinde: زنده → zindegân: زندگان (diriler)
- b. İsmi sonu “a” ünlüsünü karşılayan elif (ا) ile bitiyorsa, araya bir ye (ی) harfi getirilir:
Gedâ: گدا → gedâyân: گدایان (köleler)
Dânâ: دانا → dânyân: دانایان (bilginler)
- c. İsmi sonu “u-و” ile bitiyorsa: Birleşik bir kelime olması durumunda çoğul ekinden önce araya bir “ye-ی” harfi getirilir. Basit kelime olması hâlinde ise araya “ye-ی” getirilmez ve kelime “-uvân” şeklinde çoğul yapılır:
Dânişcû: دانشجو → dânişcuyân: دانشجویان (öğrenciler)
Rezmî: رزمجو → rezmîyân: رزمجویان (savaşçılar)
Âhû: آهو → âhuvân: آهوان (ceylanlar)
Ebrû: ابرو → ebruvân: ابروان (kaşlar)

Osmanlı Türkçesinde Farsçadaki çokluk eklerinden, daha çok “ân: آن” şekli kullanılmıştır.

Sayı İsimleri ve Sıra Sayılar

Osmanlı Türkçesinde, Türkçe ve Arapça sayı isimlerinin yanında Farsça sayı isimleri de kullanılmıştır. 1-10 arası Farsça sayı isimleri şu şekildedir:

1	۱	Yek: یک
2	۲	Dü: دو
3	۳	Se: سه
4	۴	Çehâr/ Çâr: چهار/چار
5	۵	Penc: پنج
6	۶	Şeş: شش
7	۷	Heft: هفت
8	۸	Heşt: هشت
9	۹	Nüh: نه
10	۱۰	Deh: ده

11'den 19'a kadar çift haneli sayılar:

11	۱۱	Yâzdeh: یازده
12	۱۲	Devâzdeh: دوازده
13	۱۳	Sîzdeh: سیزده
14	۱۴	Çehârdeh: چهارده
15	۱۵	Pânzdeh: پانزده
16	۱۶	Şânzdeh: شانزده
17	۱۷	Hifdeh: هفده
18	۱۸	Hicdeh: هجده
19	۱۹	Nûzdeh: نوزده

20'den 90'a kadar olan on ve katları ise şu şekilde gelir:

20	۲۰	Bîst: بیست
30	۳۰	Sî: سی
40	۴۰	Çihil: چهل
50	۵۰	Pencâh: پنجاه
60	۶۰	Şest: شصت
70	۷۰	Heftâd: هفتاد
80	۸۰	Heştâd: هشتاد
90	۹۰	Neved: نود

100	۱۰۰	Sad: صد
1000	۱۰۰۰	Hezâr: هزار
10.000	۱۰۰۰۰	Deh hezâr: ده هزار
100.000	۱۰۰۰۰۰	Sad hezâr: صد هزار

Farsça sayı isimleri Osmanlı Türkçesine kimi zaman tek başına sayı olarak, kimi zaman ise bazı kelimelerin içerisinde yer alarak geçmiştir. Zamanla Türkçeleşmiş bu kelimelerden bazıları asıl şekilleriyle birlikte şu şekildedir:

Çarşı → çâr-sû: چار سو (dört taraf)

Çerçeve → çâr-çûbe: چار چوبه (dört ağaç parçası)

Çardak → çâr-tâk: چار طاق (dört [köşe] çadır)

Çarşamba → çâr-şenbe: چار شنبه (dördüncü gün) [Farsçada -Arapçada olduğu gibi- haftanın ilk günü Pazardır.]

Perşembe → penc-şenbe: پنج شنبه (beşinci gün)

Sehpâ → se-pâ: سه پا (üç ayak)

Osmanlı Türkçesi metinlerinde Farsça sıra sayılarının da kullanıldığı görülür. Özellikle mesnevî nazım şekliyle yazılmış bazı eserlerin başlık kısımlarında yer alan Farsça sıra sayıları buna örnek olarak verilebilir. Sıra sayılar, asıl

sayıların sonuna getirilen “-üm: م-”, “-ümî: می-” ya da “-ümîn: مین-” ekleriyle elde edilir.

Birinci: yekum (یکم) ya da nuhust (نخست); ikinci: düvüm (دوم) / düyüm (دیم), üçüncü: sivüm (سوم) / siyüm (سیم) şeklinde gelir.

Heft:		هفت (Yedi)
Heftüm:	هفت + م	→ هفتم (Yedinci)
Heftümî:	هفت + می	→ هفتمی (Yedinci)
Heftümîn:	هفت + مین	→ هفتمین (Yedinci)

Osmanlı Türkçesinde Farsça üleştirme sayılarına da rastlanır. Buna örnek olarak “birer birer” anlamına gelen: yek yek: يك يك, yekâyek: يکا يك, yek-be-yek: يك بيك ve yegân yegân: یگان یگان verilebilir.

Sıfatlar

Sıfatlar, “adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözlere.” (Korkmaz, 2009, 333.) Farsça sıfatlar, özellikle niteleme sıfatları, Osmanlı Türkçesinde geniş yer bulmuştur. Canlı ve cansız varlıkların rengini, şeklini, miktarını, değerini vb. özelliklerini bildiren bu sıfatlardan bazıları şunlardır:

âsân: آسان (kolay), âşikâr: آشکار (açık, belli), bed: بد (kötü), bülend: بلند (yüce, yüksek), büzürg: بزرگ (büyük, ulu), dirâz: دراز (uzun), dūr: دور (uzak), firâvân: فراوان (çok), germ: گرم (sıcak), hûb: خوب (güzel), köhne: کهنه (eski), kûtâh: کوتاه (kısa), nerm: نرم (yumuşak), nev: نو (yeni), nîk: نیک (iyi), pinhân: پنهان (gizli), pūr: پر (dolu), sâde: ساده (basit), sefid: سفید (beyaz), siyâh: سیاه (siyah), şîrîn: شیرین (tatlı), tâze: تازه (yeni), tenhâ: تنها (ıssız), zîbâ: زیبا (süslü, güzel).

İşaret Sıfatları

“İşaret sıfatları varlıkları gösterme yoluyla belirten sıfatlardır.” (Korkmaz, 2009, 385.) Farsçada, buldukları uzaklık derecelerine göre varlıkları belirten iki işaret sıfatı vardır. Bunlar yakın için “în: این (bu), uzak için ise “ân: آن (o)”dır.

Farsça işaret sıfatları Osmanlı Türkçesinde “în ü ân: این و آن” ibaresinin dışında bazı birleşik yapılar içerisinde yer almaktadır:

Ba‘de_{zîn}: بعد از این (Bundan sonra)

Ba‘de_{zân}: بعد از آن (Ondan sonra)

Binâ berîn: بنا بر این (Bunun üzerine, bundan dolayı)

Çendîn: چندین (Bu kadar)

Çendân: چندان (O kadar)

Çünîn / Ânçünîn: چنین / آنچنین (Böyle, bunun gibi)

Çünân / Ânçünân: چنان / آنچنان (Öyle, onun gibi)

Hemîn: همین (Aynı bu)

Hemân: همان (O anda, hemen; öylece)

Hem-çünîn: همچین (Tıpkı böyle, böylece)

Hem-çünân: همچنان (Tıpkı öyle)

Karşılaştırma - Üstünleme Sıfatları

Sıfatlar varlıklarla ilgili özellikleri kimi zaman doğrudan doğruya, kimi zaman ise başka varlıklarla karşılaştırarak bildirirler. Farsça sıfatlarda derecelenme iki şekilde gerçekleşir. İlki “karşılaştırma derecesi”dir. Bu; “Bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daha çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir.” (Korkmaz, 2009, 373.) Sıfatların sonuna “-ter: تر-” eki getirilerek yapılır. İkinci aşama ise, “üstünleme/en üstünlük derecesi”dir. Sıfatların sonuna “-terîn: ترین-” eki getirilerek elde edilir. Bu ek, sıfattaki niteliğin işlev bakımından en üst düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı Türkçesinde de Farsça karşılaştırma-üstünleme sıfatları kullanılmıştır. Buna günümüz Türkçesinde de kullandığımız “beter” kelimesi örnek olarak verilebilir. “Daha kötü, çok kötü” anlamına gelen “beter”, Farsça bed: بد (kötü) kelimesinin “-ter: تر-” eki almış hâlidir.

Bih: به (iyi) → bihter: بهتر (daha iyi) → bihterîn: بهترین (en iyi)

Bülend: بلند (yüksek) → bülendter: بلندتر (daha yüksek) → bülendterîn: بلندترین (en yüksek)

Hûb: خوب (güzel) → hûbter: خوبتر (daha güzel) → hûbterîn: خوبترین (en güzel)

Kem: کم (az, eksik; fena kötü) → kemter: کمتر (daha aşağı, aşağıda bulunan; hakir; eksik) → kemterîn: کمترین (en küçük, en aşağı; pek âciz, çok hakir)

Kûtâh: کوتاه (kısa) → kûtâhter: کوتاهتر (daha kısa) → kûtâhterîn: کوتاهترین (en kısa)

Müşkil: مشکل (güç, zor) → müşkilter: مشکلتر (daha güç, daha zor) → müşkilterîn: مشکلترین (en güç, en zor).

Tamlamalar

İsim Tamlaması

Farsçadan Osmanlı Türkçesine geçen unsurların en önemlilerinden birisi de tamlamalardır. Farsça isim tamlaması (terkîb-i izâfî: ترکیب اضافی), muzâf (tamlanan) ve muzâfun ileyhten (tamlayan) oluşur. İsim tamlamasında muzâf asıl unsurdur; anlamı tamamlanan, belirtilen ve özelleştirilen kelimedir. Muzâfun ileyh ise yardımcı unsurdur; asıl kelimeyi açıklamaya, belirtmeye ya da sınırlamaya yardımcı olur.

Türkçedekinin aksine Farsça tamlamalarda önce tamlanan, sonra tamlayan gelir. Farsçada “harf-i ta’rîf: ال” olmadığından, Arapça tamlamalardaki gibi muzâfun ileyh’in (tamlayanın) başına ال takısı getirilmez. Ancak Arapça yapılı tamlamalardan farklı olarak, tamlamadaki ilk unsur olan muzâfın

(tamlananın) sonuna “-ı, -i” sesi veren bir izâfet kesresi: كسرة اضافة getirilir, böylece kelimenin son ünsüzü esreli okunmuş olur.

Farsça isim tamlamalarında her iki unsurun; yani muzâf ve muzâfun ileyhin Farsça kelimelerden olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Tamlama yapısal/şekilsel açıdan Farsça olmakla birlikte, tamlamayı oluşturan unsurlardan ikisi de Farsça ya da Arapça veya biri Farsça diğeri Arapça olabilmektedir:

- a. Her iki unsuru da Farsça olan isim tamlamaları:
Âb-ı çeşm: چشم آب (gözyaşı), âvâz-ı hezâr: آواز هزار (bülbülün sesi), bende-i Hudâ: بندة خدا (Allah'ın kulu), çeşm-i mûr: چشم مور (karıncanın gözü), gubâr-ı râh: غبار راه (yolun tozu), leb-i deryâ: لب دریا (deniz kenarı), pâ-y-ı mâr: پای مار (yılanın ayağı), reng-i rû: رنگ رو (yüzün rengi), rûy-ı deryâ: روی دریا (deniz yüzeyi).
- b. Her iki unsuru da Arapça olan isim tamlamaları:
Âlem-i ervâh: عالم ارواح (ruhlar âlemi), dîn-i İslâm: دین اسلام (İslâm dini), ehl-i Kitâb: اهل کتاب (kutsal kitaplara inananlar), harâret-i şems: حرارت شمس (güneşin sıcaklığı), hukûk-ı ‘ibâd: حقوق عباد (kulların hakları), kulûb-ı nâs: قلوب ناس (insanların kalpleri), tarîk-ı sabr: طریق صبر (sabır yolu), umûr-ı devlet: امور دولت (devlet işleri).
- c. Birinci unsuru Farsça, ikincisi Arapça olan isim tamlamaları:
Dem-i vasl: دم وصل (buluşma vakti), dest-i ihsân: دست احسان (lütuf, bağışlama eli), girye-i sūrûr: گریه سرور (mutluluk ağlaması), hâb-ı gaflet: خواب غفلت (gaflet uykusu), râh-ı muhabbet: راه محبت (muhabbet yolu), şeb-i hicrân: شب هجران (ayrılık gecesi), şeh-i ‘âlem: شه عالم (âlemin padişahı, hükümdarı).
- d. Birinci unsuru Arapça, ikincisi Farsça olan isim tamlamaları:
Erbâb-ı bezm: ارباب بزم (eğlence meclislerinde toplananlar), gark-ı zer: غرق زر (altına/paraya batma, boğulma), hüzn-i dil: حزن دل (gönül sıkıntısı, kederi), kurb-ı kenâr: قرب کنار (kıyısına yaklaşma), nâr-ı dûzah: نار دوزخ (cehennem ateşi), sahîfe-i dil: صحیفه دل (gönül sayfası), sevâhil-i deryâ: سواحل دریا (deniz sahilleri).

Osmanlı Türkçesindeki Farsça yapılı isim tamlamaları, kelime kökenleri göz önüne alındığında, genel anlamda bu şekilde karşımıza çıkar. Ancak fazla olmamakla birlikte, bir unsuru Türkçe olan tamlamaların kullanıldığı da görülür: bâb-ı top: باب طوب (top kapısı), dâhil-i deniz: داخل دکنز (denizin içi), harâret-i güneş: حرارت گونش (güneşin sıcaklığı) vb.

İzâfet kesresi (كسرة اضافة)nin yazımıyla ilgili olarak şu hususlara dikkat edilmelidir:

- a. Muzâf olan kelimenin sonu “-a, -e” okunan ه (hâ-i resmiyye) ile ya da “ı” okunan “ی” ile bitiyorsa, izâfet kesresini karşılamak üzere, bu harfler üzerine bir hemze (ء) konulur. Buna hemze-i izâfet (همزة اضافة) denir:
- Dâne-i gendüm: دانة گندم (buğday tanesi), dîde-i yâr: دیده یار (sevgilinin gözü), esâmî-i kütüb: اسماء کتب (kitapların isimleri), hâne-i peder: پدر خانه (baba evi), keştî-i Nûh: کشتی نوح (Nûh’un gemisi), mâhî-i deryâ: ماهی دریا (deniz balığı), Mesnevî-i Mevlânâ: مثنوی مولانا (Mevlânâ’nın Mesnevî’si), nâme-i Ferhâd: نامه فرهاد (Ferhad’ın mektubu), rütbe-i vezâret: رتبه وزارت (vezirlik rütbesi), sefine-i evliyâ: سفینه اولیا (velîler gemisi), vâlî-i vilâyet: والی ولایت (vilâyet valisi).
- b. Muzâf olan kelimenin sonu “â” okunan elif (ا) ya da “û” okunan vâv (و) ile bitiyorsa, kelimenin sonuna izâfet kesresi yerine bir (ی) getirilir. Buna yâ-yi izâfet (یای اضافة) denir:
- Ârzû-yı visâl: آرزوی وصال (kavuşma arzusu), âhû-yı bezm: آهوی بزم (bir meclisin, bir davetin başlıca güzeli), ‘asâ-yı Mûsâ: عصای موسی (Mûsâ’nın asâsı), gedâ-yı şehir: گدای شهر (şehrin dilencisi), havâ-yı bahâr: هوای بهار (bahar havası), sadâ-yı bülbül: صدای بلبل (bülbülün sesi), şu‘arâ-yı Bağdâd: شعرای بغداد (Bağdat şâirleri), terâzû-yı ‘adâlet: ترازوی عدالت (adaletin terazisi).
- c. Son harfleri sâkin bir “y” olduğu hâlde, hafifletilmiş biçimleri uzun “â” veya “û” sesleriyle biten “bû(y): بوی, rû(y): روی, câ(y): جایی, pâ(y): پای) gibi kelimeler, muzâf olmaları durumunda, düşürülen “y” sesini tekrar alırlar. Bu tür kelimeler, sonu “â” okunan elif (ا) ya da “û” okunan vâv (و) ile biten kelimeler kategorisinde değerlendirilmez. Zira bu “y” ünsüzü kelimenin aslı harflerindedir ve tamlama, izâfet hemzesi ya da izâfet “yâ”sı ile değil, izâfet kesresi ile elde edilir:
- Bûy-ı gül: بوی گل (gülün kokusu), rûy-ı zemîn: روی زمین (yeryüzü), cây-ı karâr: پای تاخت (başkent).

Farsça tamlamalar, tamlanan ve tamlayandan oluşan kelime gruplarıdır ve ikiden fazla kelimededen meydana gelebilir. Üç kelimededen meydana gelen bir tamlamada, önce ilk iki kelime kendi aralarında bir tamlama oluşturur, daha sonra da diğer kelime ile -duruma göre- tamlayan ya da tamlanan ilişkisine girerler. (Zincirleme tamlamalarda hangi kelimelerin kendi aralarında ayrı bir tamlama oluşturduklarının belirlenmesi, kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinin tespit edilmesiyle mümkündür.) Üçten fazla (dört, beş, altı, hatta yedi) kelimededen meydana gelen tamlamalar için de aynı durum söz konusudur. Böyle birkaç tamlamanın ard arda geldiği yapılara “tetâbu’-ı izâfet: تتابع اضافة” adı verilir. Ancak üçten fazla kelimededen oluşan tamlamalar, Osmanlı Türkçesinde -hem ses hem de anlaşılır olma açısından- güzel karşılanmamış, makbul görülmemiştir. Bu nedenle de çok fazla

kullanılmamıştır. Kelime sayısı arttıkça, tamlamaların kullanım alanı da paralel bir şekilde daralmaktadır denilebilir.

Asl-ı hayât-ı dâreyn: اصل حیات دارین (iki dünya [dünya ve âhîret] hayatının aslı)

Kilîd-i genc-i hikem: کلید گنج حکم (hikmetler hazinesinin anahtarı)

Semere-i şecere-i hilkat: ثمرة شجرة خلقت (yaratılış ağacının meyvesi)

Şem‘-i şebistân-ı hakikat: شمع شبستان حقیقت (hakikat gecesinde mumu/kandili)

Tasavvur-ı ahvâl-i kevâkib: تصوّر احوال کواکب (yıldızların durumlarını tasavvur etme)

Âfîtab-ı ‘âlem-tâb-ı saltanat-ı Osmâniyye: آفتاب عالمتاب سلطنت عثمانیہ (Osmanlı saltanatının dünyayı aydınlatan güneşi)

Berg-i gül-i bâg-ı cennet: برگ گل باغ جنت (cennet bahçesinin gülünün yaprağı)

Nâle-i derd-nâk-i ‘uşşâk: ناله دردناک عشاق (âşıkların dertli inlemesi)

Şifâ-bahş-ı hasta-dilân-ı muhabbet: شفابخش خسته دلان محبت (muhabbet hastalarının gönüllerine şifâ bağışlayan).

Sıfat Tamlaması

Farsça sıfat tamlaması (izâfet-i vasfiyye: اضافت وصفیه), sıfat (niteleyen) ve mevsûf (nitelenen) olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. Farsça yapılı sıfat tamlamalarında -Türkçedekinin aksine- önce nitelenen isim, sonra niteleyen (sıfat) gelir. Yapı itibarıyla isim tamlamasıyla aynı özellikleri taşıyan sıfat tamlamasını isim tamlamasından ayıran tek özellik, ikinci kelimenin sıfat işleyişinde bir kelime olmasıdır. Böylece tamlamanın ikinci kelimesinin isim olması durumunda tamlama “isim tamlaması”, sıfat olması durumunda ise tamlama “sıfat tamlaması” adını almaktadır.

Sıfat tamlamaları da isim tamlamaları gibi ilk kelimenin sonuna “-ı, -i” sesi veren bir kesre getirilerek oluşturulur. Kelimenin son ünsüzünü esreli okutarak sıfat ile mevsûfu birbirine bağlayan bu kesreye “kesre-i tavsîfiyye: کسرة توصیفیه” ya da “kesre-i vasfiyye: کسرة وصفیه” adı verilir.

Farsça sıfat tamlamalarında dikkat edilecek bir diğer husus, niteleyen ve nitelenenin Arapça kelimeler olması durumunda aranan sıfat-mevsûf uyumudur. Bu durumda niteleyen kelime nitelenene keyfiyet; yani müzekkerlik-müenneslik açısından ve kemiyet; yani tekil, ikil ve çoğul olma bakımından genelde uyar:

Belde-i tayyibe: بلدة طيبة (güzel şehir), hilkat-i hasene: خلقت حسنه (güzel yaratılış), hulk-ı hasen: خلق حسن (güzel huy).

Haremeyn-i şerîfeyn: حرمین شریفین (Kâbe ve Ravza-i Mutahhara), vâlideyn-i muhteremeyn: والدين محترمين (muhterem anne ve baba).

Memâlik-i İslâmiyye: ممالك اسلامیه (İslâm ülkeleri), mesâ’il-i müşkile: مسائل مشکله (zor konular), mu‘allimîn-i kirâm: معلمین کرام (değerli öğretmenler).

Farsça kelimelerden oluşan tamlamalarda müzekkerlik-müenneslik uyumu aranmaz; zira Farsça kelimelerin eril ve dişil şekilleri bulunmamaktadır. Ancak Farsçada kullanılan bazı Arapça sıfatlar, aslında dişi olan Farsça isimler için niteleyen konumunda olduklarında müenneslik eki alırlar: duhter-i ‘âlîme: دختر عالیه (bilgin kız), zen-i cemîle: زن جميله (güzel kadın).

Farsçada sıfatlar tamlama içerisinde yer aldıklarında tekil hâlde bulunurlar. Nitelenen ismin çoğul olması bu durumu değiştirmez. Ancak az da olsa sıfatların tamlama içerisinde niteledikleri kelimelere uyarak çokluk eki aldıkları da görülür: merdân-ı pâkân: مردان پاکان (temiz adamlar).

Tamlamada sıfat (niteleyen) ve mevsûfun (nitelenen) her ikisi Farsça ya da Arapça olabildiği gibi, biri Farça diğeri Arapça da olabilmektedir:

- a. Her iki unsuru da Farsça olan sıfat tamlamaları:
Âb-ı revân: آب روان (akan su), âhen-i serd: آهن سرد (sert, katı demir/kılıç), bend-i bâlâ: بند بالا (yüksek set, baraj), dil-i zâr: دل زار (inleyen kalp, kederli gönül), gül-i ter: گل تر (taze gül), hâk-i pâk: خاک پاک (temiz toprak), mâh-ı nev: ماه نو (yeni ay).
- b. Her iki unsuru da Arapça olan sıfat tamlamaları:
Arz-ı mukaddes: ارض مقدس (mukaddes yer, bölge), bâb-ı ‘âlî: باب عالیه (yüksek kapı), fikr-i metîn: فکر متين (sağlam fikir, düşünce), Mushaf-ı şerîf: مصحف شريف (mübarek, kutsal kitap: Kur’ân-ı Kerîm), şekl-i müstedîr: شکل مستدير (dâire biçiminde olan şekil), verd-i ahmer: ورد احمر (kırmızı gül).
- c. Birinci unsuru Farsça, ikincisi Arapça olan sıfat tamlamaları:
Âb-ı hâlis: آب خالص (saf su), ceng-i kavî: جنگ قوى (güçlü, zor savaş), hûrşîd-i münevver: خورشيد منور (parlak güneş), mâh-ı münîr: ماه منير (ışık veren, parlak ay), üstâd-ı kâmil: استاد كامل (kemâle ermiş öğretmen, geniş bilgi sahibi usta).
- d. Birinci unsuru Arapça, ikincisi Farsça olan sıfat tamlamaları:
Hîmmet-i bülend: همت بلند (son derece gayret etmek, çalışmak; yüksek irâde), kayd-ı âhenîn: قيد آهنين (demirden zincir, bukağı), mâl-i firâvân: مال فراوان (çok, bol, fazla mal).

Sıfat tamlamaları ikiden fazla kelimededen meydana gelebilir:

Merâkîd-ı evliyâ-yı kirâm: مرقد اولیای کرام (yüce velilerin kabirleri), cemâ‘at-i mezâhib-i erba‘a: جماعت مذاهب اربعه (dört mezhebin cemaati, müntesipleri), ravza-i mutahhara-i Mustafavî: روضة مطهرة مصطفىوی (Hz. Peygamberin tertemiz bahçesi, Medîne-i Münevverede’deki kabir-i şerifleri), gubâr-ı kûçe-i Medîne-i Münevver: غبار كوچه مدینه منوره (aydınlanmış, nurlu Medîne’nin dar sokaklarının tozu).

Eklerle Türetilen Kelimeler

Farsçadan Osmanlı Türkçesine basit kelimelerin yanında türemiş ve birleşik kelimeler de geçmiştir. Farsçada türemiş kelimeler, çeşitli ekler yardımıyla elde edilmektedir. İsimden isim, isimden sıfat, fiilden isim ve fiilden sıfat yapmaya yarayan bu eklerle türetilen kelimeler, Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkar. Bu bölümde söz konusu ekler ve ilgili yapılar, “türemiş isimler” ve “türemiş sıfatlar” başlıkları altında örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

Türemiş İsimler

İsimden Türemiş İsimler

Farsçada isimden türemiş isimler, genelde son eklerle elde edilmiştir. İsimden isim yapmakta kullanılan belli başlı son ekler ve bu yolla türetilen kelimelerden bazıları şu şekildedir:

- *bân* (بان-): İş ve meslek ismi yapan bir ektir: bâdbân: بادبان (yelken), bâğbân: باغبان (bahçıvan), çûban: چوبان (çoban), derbân: دربان (kapıcı), merzbân: مرزبان (hudut muhâfızı), nigehbân: نگهبان (gözcü), pâsbân: پاسبان (bekçi).
- *çe* (چه-) / - *îçe* (یچه): Küçültme ismi yapan bir ektir: bâğçe: باغچه (küçük bağ), derîçe: دریچه (pencere, küçük kapı), dîvânçe: دیوانچه (küçük dîvân), kemânçe: کمانچه (küçük keman, kemençe), mûrçe: مورچه (küçük karınca), nâyçe: نایچه (küçük ney), serâçe: سرایچه (küçük saray).
- *dân* (دان-): Âlet ismi yapan bir ektir: buhurdân: بخوردان (tütsü kabı), câmedân: جامه دان (çamaşır dolabı), cüzdân: جزدان (evrak/para çantası), çaydân: چایدان (çay pişirilen kap), gülâbdân: گلابدان (gül suyu kabı), güldân: گلدان (vazo), kalemdân: قلمدان (kalemlik), nemekdân: نمکدان (tuzluk), sürmedân: سürمه دان (sürme kabı), şem‘dân: شمعدان (şamdan).
- *ek* (اك-): Küçültme ismi yapan bir ektir: duhterek: دخترک (küçük kız, kızcağız), merdümek: مردمک (göz bebeği, küçük adam), teştek: تشتك (küçük kazan/leğen).
- *gâh* (گاه-): Yer ve zaman ismi yapmaya yarayan ektir. Muhaffefi (hafifletilmiş şekli) ise -geh (گه)’tir: ârâmgâh: آرامگاه (dinlenme yeri), bâzârgâh: بازارگاه (pazar yeri, çarşı), dergâh: درگاه (kapı yeri, kapı önü, tekke), destgâh: دستگاه (el yeri, tezgâh), güzergâh: گذرگاه (geçiş yeri), hâbgâh: خوابگاه (uyunacak yer, yatak odası), harbgâh: حربگاه (savaş meydanı), ikâmetgâh: اقامتگاه (oturulan yer), secdegâh: سجده گاه (namaz kılınacak yer), tahtgâh: تختگاه (başkent) / çâştgâh: چاشتگاه (kuşluk vakti), sehergâh: سحرگاه (seher vakti), subhgâh: صبحگاه (sabah vakti, sabahleyin), şâmgâh: شامگاه (akşam vakti).
- *gân* (گان-): İş ve meslek ismi yapan bir ektir: bâzergân: بازرگان (tâcir, bezirgân), dihgân: دهگان (çiftçi).

- *ger* (گر): İş ve meslek ismi yapan bir ektir: âhenger: آهنگر (demirci), câmgger: جامگر (camcı), dürger: درگر (dülger), keşşger: کفشگر (ayakkabıcı), eskici, köşker), kûzeger: کوزه گر (çömlekçi), zergger: زرگر (kuyumcu).

- *î* (ی): İş ve meslek ismi yapar: bâzârî: بازاری (satıcı), çengî: چنگی (çalgıcı, oyuncu kız), pâlanî: پالانی (semerci).

Oluş bildiren soyut isimler yapar: bedî: بدی (fenalık), bülendî: بلندی (yükseklik), civânmerdî: جوانمردی (cömertlik), hûbî: خوبی (güzellik), merdî: مردی (insanlık), nîstî: نیستی (yokluk).

- *istân* (ستان): Yer ve zaman ismi yapmaya yarayan ektir: bûstân: بوستان (bostan), gülîstân: گلستان (gül bahçesi), hâristân: خارستان (dikenlik), Hindîstân: هندستان (Hint ülkesi), kûhistân: کوهستان (dağlık), sengîstân: سنکستان (taşlık), tâbîstân: تابستان (yaz), Türkîstân: ترکستان (Türk yurdu), baharîstân: بهارستان (ilkbahar), germîstân: گرمستان (yaz), zemîstân: زمستان (kış).

- *kede* (کده): Yer ismi yapan bir ektir: âteşkede: آتشکده (Mecûsîlerin ibadet yeri), bâzîkede: بازیکده (oyun yeri), bütkede: بتکده (puthâne), mâtemkede: ماتمکده (yas evi), meykede: میکده (meyhane), mihmânkede: مهمانکده (misafirhâne), mihnetkede: محنتکده (gam duyulan, eziyet çekilen yer).

- *sâr* (سار): Yer ismi yapan bir ektir: çâhsâr: چاهسار (kuyusu çok olan yer), çeşmesâr: چشمه سار (çeşmesi bol olan yer), kûhsâr: کوهسار (dağlık), sengsâr: سنگسار (taşlık).

- *zâr* (زار): Yer ismi yapan bir ektir: çemenzâr: چمنزار (çimenlik), giyâzâr: گیازار (çayır), gülzâr: گلزار (gül bahçesi), harâbezâr: خرابه زار (virânelik), kiştzâr: کشتزار (ekin tarlası), lâlezâr: لاله زار (lale bahçesi), sebzêzâr: سبزه زار (çimenlik, sebze tarlası).

Fülden Türemiş İsimler

Farsçada fiil tabanlarına bazı ekler getirilerek yeni isimler türetilir. Bu bölümde, fiilden türetilen isimler bahsine geçmeden önce, Farsça fiil gövdeleriyle ilgili belli başlı hususlar hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır.

Türkçede fiillerin “-mek, -mak, -me, -ma” ekleri alan ve isim gibi kullanılan biçimlerine *masdar* denilmektedir. Masdarlar fiilleri, zaman ve şahıs söz konusu olmaksızın adlandırır. Farsçada masdarlar, Türkçedeki “-mek, -mak, -me, -ma” eklerinin karşılığı olarak “-den: دن-” ya da “-ten: تن-” ekleri ile sona ererler. Bu itibarla “-den: دن-” ile biten masdarlara masdar-ı dâîl: مصدر دالی (den’li masdar), “-ten: تن-” ile biten masdarlara ise masdar-ı tâî: مصدر تائی (ten’li masdar) adı verilir. Farsçada masdarlar; asıl (اصلى), yapma (جعلی), birleşik (مركب) ve hafifletilmiş (مُخَفَّف) masdarlar olmak üzere dört kısma ayrılır:

Asıl masdarlar (مصدر اصلی), kelimeleri birleştirme yoluyla elde edilmemiş ya da başka kelimelerden türetilmemiş, -den/-ten ekini taşıyan kelimelerdir. Osmanlı Türkçesinde Farsça asıl/aslı masdarlar kullanılmamıştır:

Resîden: رسیدن (varmak), üftâden: افتادن (düşmek), nivişten: نوشتن (yazmak).

Yapma masdarlar (مصدر جعلی), bazı Arapça ve Farsça kelimelerin sonuna “-îden: یدن” eki getirilmek sûretiyle elde edilen masdarlardır:

Bûsîden: بوسیدن (öpmek), talebîden: طلبیدن (istemek), fehmiîden: فهمیدن (anlamak).

Birleşik masdarlar (مصدر مرکب), isim soylu bir kelime ile masdarın bir araya gelerek oluşturdukları yapıdır:

Râh reften: راه رفتن (yürümek), çeşm dâšten: چشم داشتن (ümit etmek), idâme dâden: ادامه دادن (devam etmek).

Hafifletilmiş masdarlar (مصدر مُخَفَّف), aslı masdarların sonunda bulunan nûn (ن) harfinin kaldırılmasıyla elde edilen masdar çeşididir. Hafifletilmiş masdarların bir kısmı Osmanlı Türkçesinde de kullanılmıştır:

Dâd: داد (verme) + sited: ستد (alma) → dâd ü sited: داد و ستد (alış veriş)

Güft: گفت (söz) + şenîd: شنید (dinleme) → güft ü şenîd: گفت و شنید (duyulan haberler, dedi kodu).

Farsçada Türkçede olduğu gibi masdar eklerinin çıkarılmasıyla fiil kökü elde edilmiş olur. Fiilin bu en yalın hâli, görülen geçmiş zaman 3. tekil şahıs (geçmiş zaman gövdesi) veya emir 2. tekil şahıs (hâl gövdesi/geniş zaman gövdesi) anlamını karşılamaktadır.

Geçmiş zaman gövdesi, masdarın sonundaki n (ن) harfinin atılmasıyla elde edilir; bu aynı zamanda hafifletilmiş masdar anlamını da ifade etmektedir:

Masdar	Geçmiş Zaman Gövdesi (3. tekil şahıs)
Dîden: دیدن (görmek)	Dîd: دید (gördü/görüş)
Âmeden: آمدن (gelmek)	Âmed: آمد (geldi/geliş)
Güzeşten: گذشتن (geçmek)	Güzeşt: گذشت (geçti/geçiş)
Reften: رفتن (gitmek)	Reft: رفت (gitti/gidiş)
Fürûhten: فروختن (satmak)	Füruht: فروخت (sattı/satış)

Geçmiş zaman gövdesinin bulunması, örneklerde görüldüğü üzere son derece basittir. Ancak “hâl gövdesi/geniş zaman gövdesi”nin bulunabilmesi bu kadar kolay değildir. Zira masdar ekinin atılmasından sonra kalan kısmın son harfi, bir takım ses değişmelerine uğramaktadır.

Farsça masdarlar, fiil gövdeleri ya da emir kiplerinin genel anlamda Osmanlı Türkçesinde kullanılmadığını ifade etmeliyiz. Ancak özellikle -herhangi bir ek almadan- sıfat-fiil anlamı taşıyan Farsça emir gövdelerinin, Osmanlı

Türkçesinde birleşik sıfat yapımında kullanılması, “hâl gövdesi/geniş zaman gövdesi” konusunu daha geniş bir şekilde ele almamızı gerekli kılmaktadır.

Emir gövdesi (Hâl-geniş zaman gövdesi): Masdarların sonunda bulunan “-den: دن-” ya da “-ten: تن-” ekleri çıkarıldıktan sonra geride “hâl-geniş zaman gövdesi” olarak da isimlendirilen fiil kökleri kalır. Bu kökler aynı zamanda emir 2. tekil şahsı karşılamaktadır. Ancak -den ve -ten ekleri kaldırıldıktan sonra ortaya çıkan bazı emir gövdelerinde, bir takım ses değişimleri meydana gelmektedir. Bu değişikliklere geçmeden önce masdarların, fiil gövdelerinin son ünsüzüne göre (masdar ekleri olan -den ve -ten’den önce bulunan seslere göre) çeşitli kısımlara ayrıldığını belirtmemiz gerekir:

Buna göre “-den: دن-” ile biten masdarlar, bu ekten önce gelen son sesin “elif, râ, nûn, vâv, yâ (ى - و - ن - ر - ا)” olmasına göre beş kısma; “-ten: تن-” ile biten masdarlar ise bu ekten; yani “dâl-د” harfinden önce gelen sesin “hâ, sin, şın, fâ (ف - ش - س - خ)” olmasına göre dört kısma ayrılır.

Masdarlar hakkında bu bilgileri verdikten sonra, son seslerine göre masdarlarda meydana gelen değişimlere geçebiliriz. -Osmanlı Türkçesinde sıfat-fiil anlamı taşıyan- Farsça emir gövdelerine ulaşabilmemiz için, masdarlarda meydana gelen söz konusu değişiklikleri ana hatlarıyla bilmemiz gerekir:

-den’li masdarlarda (مصدر دالی) meydana gelen değişimler:

a. Elif (ا) ile sona erenlerde; elif kaldırılır:

Firistâden: فرستادن (göndermek) → firist: فرست

İstâden: ایستادن (dikilmek) → ist: ایست

Üftâden: افتادن (düşmek) → üft: افت

Bu kuralın istisnaları vardır; bazıları şunlardır:

Güşâden: گشادن (açmak) → güşây: گشای

Sitâden: ستادن (almak) → sitân: ستان

b. Râ (ر) ile sona erenlerde;

“-den: دن-” eki atılınca geriye kalan kısım fiilin hâl-geniş zaman gövdesidir:

Âverden: آوردن (getirmek) → âver: آور

Perverden: پروردن (yetiştirmek, beslemek) → perver: پرور

Bir kısmında ise sondaki râ (ر), âr (ار) olur:

Şümarden: شمردن (saymak) → şümâr: شمار

İstisnaları vardır; bazıları:

Kerden: کردند (yapmak, etmek) → kün: کن

Mürden: مردن (ölmek) → mîr: میر

c. Nûn (ن) ile sona erenlerde; “-den: دن-” eki atılınca geriye kalan kısım fiilin hâl-geniş zaman gövdesidir:

Efgenden: افگندن (yere atmak) → efgen: افگن

Hânden: خواندن (okumak, çağırarak) → hân: خوان

Niṣânden: نشانندن (oturtmak, dikmek) → niṣân: نشان

d. Vâv (و) ile sona erenlerde; vâv yerine “â: l” ya da “ay: ای” getirilir:

Efzûden: افزودن (artmak, arttırmak) → efzâ: افزا / efzây: افزای

Güşâden: گشادن (açmak) → güşâ: گشا / güşây: گشای

Nümûden: نمودن (göstermek) → nümâ: نما / nümây: نمای

Sürûden: سرودن (şiir söylemek, terennüm etmek) → serâ: سرا / serây: سرای

Srây

Sütûden: ستودن (övmek, methetmek) → sitâ: ستا / sitây: ستای

Bu kuralın istisnaları vardır; bazıları şunlardır:

Bûden: بودن (olmak, var olmak) → bâş: باش / bûv: بو

Dürûden: درودن (biçmek, yontmak) → direv: درو

e. Yâ (ی) ile sona erenlerde; bu ses düşer:

Derîden: دریدن (yırtmak) → der: در

Encâmîden: انجامیدن (bitirmek) → encâm: انجام

Perîden: پریدن (uçmak) → per: پر

-ten'li masdarlarda (مصدر تائی) meydana gelen deđişmeler:

a. Hâ (خ) ile sona erenlerde; bu hâ, z'ye (z) dönüşür:

Efrûhten: افروختن (yakmak, parlatmak) → efrûz: افروز

Endâhten: انداختن (atmak) → endâz: انداز

Sûhten: سوختن (yakmak, yanmak) → sûz: سوز

İstisnaları vardır; bazıları:

Puhten: پختن (pişirmek) → pez: پز

Şinâhten: شناختن (tanımak) → şinâs: شناس

b. Sin (س) ile sona erenlerde;

Sin (س) düşer:

Dânisten: دانستن (bilmek) → dâ: دان

Tüvânisten: توانستن (muktedir olmak) → tüvân: توان

Sin (س), he'ye (ه) dönüşür:

Cesten: جستن (sıçramak) → ceh: جه

Hâsten: خواستن (istemek) → hâh: خواه

Sin (س) düşer, yerine nd konur:

Besten: بستن (bađlamak) → bend: بند

Peyvesten: پیوستن (ulaşmak, erişmek) → peyvend: پیوند

Sin (س) düşer, yerine v konur:

Cüsten: جستن (aramak) → cû(y): جو(ی)

Şüsten: شستن (yıkamak) → şû(y): شو(ی)

Sin (س) düşer, yerine ی konur:

Ârâsten: آراستن (süslemek) → ârây: ارای

Pîrâsten: پیراستن (süslemek) → pîrây: پیرای

Sin (س) düşer, yerine ن konur:

Nişâsten: نشاستن (ağaç dikmek, oturtmak) → nişân: نشان

Şikesten: شکستن (kırmak) → şiken: شکن

İstisnaları da vardır:

Hâsten: خاستن (kalkmak) → hîz: خیز

Nigerîsten: نگرستن (bakmak) → niger: نگر

c. Şın (ش) ile sona erenlerde;

Şın'dan önce elif (ل) varsa şın, râ'ya (ر) dönüşür:

Dâşten: (sahip olmak) → dâr:

Güzâşten: گذاشتن (geçmek, edâ etmek, bırakmak) → güzâr: گذار

Râ düşer yerine ر konur:

Bergeşten: برگشتن (geri dönmek) → bergerd: برگرد

Geşten: گشتن (dolaşmak, dönmek) → gerd: گرد

Râ düşer yerine یس konur:

Nüvişten: نوشتن (yazmak) → nüvîs: نویس

Rîşten: ریشتن (eğirmek, bükme) → rîs: ریس

İstisnaları da vardır:

Efrâşten: افراشتن (yükseltmek) → efrâz: افراز

Küşten: کشتن (öldürmek) → küş: کش

d. Fâ (ف) ile sona erenlerde;

“-ten: تن-” eki atılınca geriye kalan kısım fiilin hâl-geniş zaman gövdesidir:

Bâften: بافتن (dokunmak) → bâf: باف

Şikâften: شکافتن (delmek, yarmak) → şikâf: شکاف

Fâ (ف) atılır yerine (ب) konur:

Firîften: فریفتن (aldatmak) → firîb: فریب

Yâften: یافتن (bulmak) → yâb: یاب

Fâ (ف) atılır yerine (و) konur:

Kâften: کافتن (kazmak) → kâv: کاو

Reften: رفتن (gitmek) → rev: رو

İstisnaları da vardır; bazıları:

Giriften: گرفتن (tutmak) → gîr: گیر

Güften: گفتن (söylemek) → gû(y): گو(ی) (Timurtaş, 1999, 284-292.)

Sonuç olarak, yukarıdan beri sıralanan ve nasıl elde edilecekleri hakkında bilgi verilen masdarların *geçmiş zaman gövdeleri ile emir gövdeleri*, Farsçada kelime türetilmesine taban teşkil etmekte, bu gövdelere getirilen eklerle yeni kelimeler elde edilmektedir. Bu çerçevede fiilden isim türeten ekler ve bunların Osmanlı Türkçesinde kullanılan örnekleri şu şekildedir:

-e (ه): Emir gövdesinin sonuna getirilen bir ektir. Bu ek ve aşağıda gelecek olan -iş (ش) ve -âr (ار) ekleri, Farsçada, fiillerin gövdelerine gelerek hâsıl-ı masdar/masdar-ı nev'î: حاصل مصدر / مصدر نوعی adı verilen fiil isimleri teşkil ederler. Osmanlı Türkçesinde de kullanılan bu tür isimlerden bazıları şunlardır:

Bûsîden: بوسیدن (öpmek) → bûse: بوسه (öpme, öpüş)

Handîden: خندیدن (gülmek) → hande: خنده (gülme, gülüş)

Nâlîden: نالیدن (inlemek) → nâle: ناله (inleme)

-iş (ش): Emir gövdesinin sonuna gelerek fiil isimleri yapar:

Bahşîden: بخشیدن (bağışlamak) → bahşîş: بخشش (bahşîş)

Cûşîden: جوشیدن (kaynamak) → cûşîş: جوشش (coşma, kaynama)

Gûşîden: گوشیدن (çalışmak) → gûşîş: گوشش (çalışma)

Hâsten: خواستن (istemek) → hâhiş: خواهش (isteyiş, istek)

Nâlîden: نالیدن (inlemek) → nâlîş: نالش (inleyiş)

Nümûden: نمودن (göstermek) → nümâyîş: نمایش (gösteriş)

Reften: رفتن (gitmek) → revîş: روش (gidiş)

-âr (ار): Geçmiş zaman gövdesinin sonuna gelerek fiil isimleri yapar:

Dîden: دیدن (görmek) → dîdâr: دیدار (görme; yüz, çehre)

Kerden: کردن (yapmak) → kirdâr: کردار (iş, fiil)

Reften: رفتن (gitmek) → refâtâr: رفتار (gidiş)

Ayrıca emir gövdesinin sonuna getirilerek âlet isimleri teşkil eden -e (ه) eki de fiilden isim yapan eklerdendir:

Âvîhten: آویختن (asmak) → âvîze: آویزه (avize)

Mâlîden: مالیدن (sürmek, ovmak) → mâle: ماله (mala)

Rendîden: رندیدن (yontmak, törpülemek) → rende: رنده (rende)

Şânden: شانیدن (taramak) → şâne: شانه (tarak)

Tâbîden: تابدیدن (kızılsmak, parlamak) → tâbe: تابه (tava)

Üstürden: استردن (kazımak, yontmak, temizlemek) → üstüre: استره (ustura)

Türemiş Sıfatlar

İsimden Türemiş Sıfatlar

Farsçada isimden türemiş sıfatlar, ön ve son ekler aracılığıyla elde edilmektedir. İsimden sıfat yapmakta kullanılan belli başlı ekler ve örnekleri şu şekildedir:

Ön eklerle yapılan sıfatlar

-be (ب) / -bâ (با): “-lı,-li”, “ile”, “aracılığıyla” gibi anlamlara gelir:

Be-hired: بخرد (akıllı), be-nâm: بنام (ünlü), bâ-edeb: با ادب (edebli, terbiyeli), bâ-kemâl: با کمال (olgunlukla), bâ-posta: با پوسته (posta ile, posta aracılığıyla), bâ-savâb: با صواب (doğrulukla), bâ-selâmet: با سلامت (selâmetle).

-ber (بر): “üzere, üzerine” anlamlarındadır:

Ber-câ: بر جا (yerinde, münâsip), ber-bâd: بر باد (yele verilmiş; berişan, harap), ber-çîde: بر چیده (toplanmış, devşirilmiş), ber-dâr: بر دار (asılmış), ber-güzâr: بر گذار (hediye, hatıra), ber-hayât: بر حیات (hayat üzere, canlı, diri), ber-nâme: بر نامه (mektup üzeri, mektup başlığı, zarfın üzerine yazılan adres).

-bî (بی): “-sız, -siz” anlamı verir:

Bî-asl: بی اصل (aslî esası olmayan), bî-bedel: بی بدل (benzersiz), bî-çâre: بیچاره (çaresiz), bî-behre: بی بهره (nasipsiz, mahrum), bî-cân: بیجان (cansız, ruhsuz), bî-emân: بی امان (amansız), bî-gâne: بیگانه (kayıtsız), bî-gümân: بی گمان (şüphesiz), bî-haber: بی خبر (habersiz, bilgisiz), bî-hûde: بیهوده (faydasız, boşuna, beyhûde), bî-nevâ: بی نوا (nasipsiz), bî-tâb: بی تاب (bitkin, yorgun), bî-vâye: بی وایه (nasipsiz, mahrum), bî-vefâ: بی وفا (vefasız), bî-zevâl: بی زوال (zevalsiz, sonu olmayan).

-der (در): “-da, -de”, “içinde” gibi anlamlara gelir:

Der-âgûş: در آغوش (kucakta, kucaklama), der-dest: در دست (elde, ele geçirme), der-hâl: در حال (o anda, hemen, şimdi), der-hâtur: در خاطر (hatırda), der-miyân: در میان (ortada), der-pey: در پی (izinde, ardı sıra).

-hem (هم): “-daş, -deş”, “birlik” ve “ortaklık” anlamlarına gelir:

Hem-asr: هم عصر (çağdaş, muâsır), hem-bâr: هم بار (aynı yükü yüklenmiş olan), hem-cins: هم جنس (aynı cinsten), hem-hûy: هم خوی (aynı huyda, tabiatta olan), hem-nefes: هم نفس (arkadaş), hem-şehrî: هم شهری (aynı memleketli), hem-nesl: هم نسل (aynı nesilden, soydan olan, soydaş), hem-râh: هم راه (yoldaş, yol arkadaşı), hem-reng: هم رنگ (bir renkte, rengi bir), hem-rûtbe: هم رتبه (aynı rütbede olan), hem-sefer: هم سفر (yol arkadaşı, yoldaş), hem-sin: هم سن (yaşları bir olan, yaşıt), hem-şîre: هم شیر (sütleri bir olan: kız

kardeş), hem-zebân: هم زبان (dilleri bir olan, aynı dili konuşan), hem-zemîn: هم زمین (aynı düzeyde, aynı seviyede olan).

-nâ (نا): “-sız, -siz”, “olmayan” anlamlarına gelir; olumsuzluk bildiren bir ektir:

Nâ-dân: نا دان (bilgisiz, câhil), nâ-ehl: نا اهل (ehil olmayan), nâ-hoş: نا خوش (hoş olmayan), nâ-merd: نا مرد (mert olmayan), nâ-murâd: نا مراد (muradına ermemiş), nâ-mütenâhî: نا متناهی (nihâyeti olmayan, sonsuz), nâ-puhte: نا پخته (pişmemiş, ham), nâ-sezâ: نا سزا (yakışmaz, yakışmayan).

Son eklerle yapılan sıfatlar

-âsâ (آسا): Benzetme sıfatları yapan bir ektir; “gibi” anlamı verir:

Dîvâsâ: دیو آسا (dev gibi, iri yarı, devasa), mihrâsâ: مهر آسا (güneş gibi), perîâsâ: پری آسا (peri gibi), şîrâsâ: شیر آسا (aslan gibi).

-fâm (فام): Renk sıfatları yapan bir ektir:

Benefşefâm: بنفشه فام (menekşe renkli, mor), ezrakfâm: ازرق فام (mavi, gök renkli), gülfâm: گلفام (gül renkli), kebûdfâm: کبود فام (mavi renkli, gök renginde olan), la’lfâm: لعل فام (kırmızı renkli), pîrûzefâm: پیروزه فام (firuze renkli), siyâhfâm: سیاه فام (siyah renkli), sürhfâm: سرخ فام (kırmızı renkli, kızıl).

-gâr (گار): Edici, yapıcı, kılıcı, -lı, -li anlamları verir:

Hudâvendgâr: خداوندگار (hükmeden, hükümdâr, âmir), yâdgâr: یادگار (hatırlatıcı, hatıra).

-gîn (گین): -lı, -li anlamı verir:

Hışmgîn: خشمگین (hışımlı), gamgîn: غمگین (gamlı), şermgîn: شرمگین (utangaç).

-gûn (گون): Renk sıfatları yapan bir ektir:

Gülgûn: گلگون (gül renkli), lâlegûn: لاله گون (lâle renkli, kırmızı), nîlgûn: نیلگون (çivit renkli), sebzgûn: سبز گون (yeşil renkli), şebgûn: شبگون (gece renkli, kara).

-î (ی): Nisbet bildiren bir ektir:

Şîrâzî: شیرازی (Şirazlı), Osmânî: عثمانی (Osmanlı Devleti’ne mensup, Osmanlılara ait).

-în (ین): Madde isimlerinden sonra gelerek onlardan yapılmış şeyleri gösterir; -lı, -li anlamı verir:

La‘lîn: لعلين (kırmızı renkli), müşgîn: مشکين (miskli, misk kokulu), nâzenîn: نازنين (çok nazlı, cilveli), nemekîn: نمکين (tuzlu), cevherîn: جوهرين (mücevherden, cevherden yapılmış), rengîn: رنگين (renkli, boyalı), sengîn: سنگين (taştan, taştan yapılmış), zerrîn: زرين (altından yapılmış).

-kâr (کار): Yapıcı, edici, kılıcı, -lı, -li anlamları verir:

Âteşkâr: آتشکار (külhancı), bestekâr: بسته کار (beste yapan, besteleyen), heveskâr: هوسکار (hevesli, istekli), hizmetkâr: خدمتکار (hizmet eden, hizmetçi), isyânkâr: عصيانکار (isyân eden), mînâkâr: مینا کار (mine işleyen, mine işçisi), sitemkâr: ستمکار (sitem eden, zulüm ve haksızlık eden), talebkâr: طلبکار (istekli), ziyânkâr: زیانکار (ziyan edici, zarar edici).

-mend (مند) : -lı, -li anlamı verir:

Âzmemd: آزمند (tamahkâr), dânişmend: دانشمند (bilgili), derdmend: دردمند (dertli, tasalı), hünermend: هنرمند (hünerli, marifetli), sûdmend: سودمند (faydalı).

-nâk (ناک): -lı, -li anlamı verir:

âbnâk: آبناک (sulu), derdnâk: دردناک (dertli, tasalı), elemnâk: المناک (elemli), endûhnâk: اندوهناک (kederli, sıkıntılı), gazabnâk: غضبناک (öfkeli, kızgın), lerzenâk: لرزه ناک (titreyen, titreşen), tersnâk: ترسناک (korkan, korkak).

-sân (سان): Benzetme sıfatları yapan bir ektir; “gibi” anlamı verir:

Dîvsân: دیوسان (dev gibi), merdümsân: مردمسان (insan gibi), pîlsân: پیلسان (fil gibi), şem‘sân: شمعیسان (mum gibi).

-sâr (سار): Benzetme sıfatları yapan bir ektir; “gibi” anlamı verir:

Dîvsâr: دیوسار (dev gibi), gürgsâr: گرگسار (kurt gibi), hâksâr: خاکسار (toprak gibi), perîsâr: پریسار (peri gibi).

Eklendiği kelimenin bulunduğu yeri gösterir:

Çeşme-sâr: چشمه سار (çeşmesi bol olan yer), kûhsâr: کوهسار (dağlık), nemeksâr: نمکسار (tuzla), sengsâr: سنگسار (taşı bol yer, taşlık), şâhsâr: شاخسار (dallık, ağaçlık).

-vâr (وار): Benzetme sıfatı yapan bir ektir; “gibi” anlamı verir:

Bülbülvâr: بلبل وار (bülbul gibi), dîvânevâr: دیوانه وار (deli gibi), pelengvâr: پلنگوار (kaplan gibi), perîvâr: پریوار (peri gibi), şîrvâr: شیروار (aslan gibi).

-vâr (وار) / âne (آنه): Liyakat, uygunluk bildiren eklerdir:

Gûşvâr: گوشوار (küpe, kulağa takılmaya lâyük), râhvâr: راهوار (yola uygun yürüyüş, atın sarsmadan yürüyüşü), şâhvâr: شاهوار (şâha, hükümdâra yakışacak şekilde).

-vâr (وار) / ver (ور): -lı, -li anlamı verir:

Hünerver: هنرور (hünerli), sühanver: سخنور (düzgün sözlü, düzgün konuşan), ümîdvâr: امیدوار (ümitli).

-veş (وش): Benzetme sıfatları yapan bir ektir; “gibi” anlamı verir:

Bahrveş: بحر وش (deniz gibi), goncaveş: غنجه وش (gonca gibi), kamerveş: قمر وش (ay gibi), lâleveş: لاله وش (lale gibi), siyâhveş: سیاه وش (siyah gibi).

-yâr (يار): Sonuna geldiği isimlere sahiplik anlamı katar; -lı, -li anlamı verir:

Bahtyâr: بختیار (baht sahibi, bahtlı), hıredyâr: خردیار (akıl sahibi, akıllı), hûşyâr: هوشیار (akıl sahibi, akıllı), şehryâr: شهریار (şehri, ülkesi olan: hükümdâr, padişah).

Fiilden Türemiş Sıfatlar

Farsçada fiil gövdelerine (geçmiş zaman gövdesi ya da emir gövdesi) bir takım ekler ilave edilerek sıfatlar türetilir. Söz konusu ekler ve bu yolla türetilen kelimelerden bazıları şu şekildedir:

-ende (نده): Etken ortaç (اسم فاعلی / صفت فاعلی) yapar. Bir eylemi yapanı ya da bir durumda bulunanı gösterir. Türkçedeki “-an, -en, -ıcı, -ici” eklerine karşılık gelir. Emir gövdesine “-ende: ننده” eklenerek elde edilen bu tür kelimelerden bazıları şunlardır:

Bahşende: بخشنده (bağışlayan, veren), dânende: داننده (bilen), gûyende: گوینده (söyleyen), nâlende: نالنده (inleyen), pûşende: پوشنده (örtücü, örten).

-ân (ان): Emir gövdesine eklenerek etken ortaç (اسم فاعلی / صفت فاعلی) yapar:

Giryân: گریان (ağlayan), handân: خندان (gülen), şitâbân: شتابان (acele eden).

Bu ek aynı zamanda, öznedeki devamlı ve sâbit bir durumu/niteliği bildiren “sıfat-ı müşebbehe” teşkilinde de kullanılır:

Hırâmân: خرامان (salına salına yürüyen), hurûşân: خروشان (çoşan, çağlayan), nümâyân: نمایان (görünen, meydanda).

-â (ا): Emir gövdesine getirilen bu ek, öznedeki durum ya da niteliğin sürekliliğine işaret eder:

Bînâ: بینا (gören), dânâ: دانا (bilen, bilgin), gûyâ: گویا (söyleyen).

-e (ه): Geçmiş zaman gövdesine eklenerek edilgen ortaç (صفت مفعولی) yapar. Osmanlı Türkçesinde de çok kullanılan edilgen anlamlı bu sıfat-fiilerden bazıları şunlardır:

Girifte: گزیده (tutulmuş), güzîde: گزیده (seçilmiş), keşîde: کشیده (çekilmiş), mürde: مرده (ölmüş), pesendîde: پسندیده (beğenilmiş).

-gâr (گار): Fiillerin emir ve geçmiş zaman gövdelerine getirilerek bunlara etken ortaç anlamı katar:

Âferîdgâr: آفریدگار (Yaratıcı), âmûzgâr: آموزگار (öğretici, öğretmen), perverdgâr: پروردگار (besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı: Allah), Kirdgâr: کردگار (Cenâb-ı Hak).

-âr (ار): Fiillerin geçmiş zaman gövdelerine getirilerek bunlara etken ortaç anlamı katar:

Giriftâr: گرفتار (tutkun, yakalanmış), harîdâr: خریدار (alıcı), perestâr: پرستار (hizmetçi, besleme). (Timurtaş, 1999, 270-299.)

Birleşik Kelimeler

Farsçadan Osmanlı Türkçesine yalın ve türemiş kelimelerin yanında birleşik kelimeler de geçmiştir. Birleşik kelime; “Yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir.” (Korkmaz, 2009, 137.) Osmanlı Türkçesinin söz varlığında önemli bir yeri olan Farsça birleşik kelimeler, birleşik isimler ve birleşik sıfatlar olmak üzere iki kısımda incelenebilir:

Birleşik İsimler

Farsça birleşik isimler, “isim tamlamasında yapılan değişikliklerle”, “ismi tekrarlayarak ya da iki ismi bir ekle bağlayarak” ve “bağlama edatıyla” olmak üzere çeşitli yollarla elde edilmektedir:

a. *İsim tamlamasında yapılan değişikliklerle elde edilen birleşik isimler:* İzâfet kesresi kaldırılan tamlamalar birleşik isim hâline gelir. Bu yapıya “izâfet-i maktû: اضافة مقطوع” adı verilir. Bu tür yapıların isim tamlaması şeklinde değil de birleşik isim olarak okunması gerektiğini gösteren herhangi bir kural bulunmamaktadır. Bunlar semâîdir; işitilerek ya da sözlük yardımıyla öğrenilebilir:

câme-hâb: جامه خواب (yatak), der-sa‘âdet: درسعادت (saadet kapısı: İstanbul), der-bend: در بند (boğaz, dar geçit), mîr-alây: میرآلای (alay komutanı, albay), mîr-livâ: میرلوا (sancak beyi, tuğgeneral), ser-encâm: سرانجام (bir işin sonu, başa gelen bir durum veya olay), ser-had: سرحد (sınır), ser-kâtib: سرکاتب (başkâtip), ser-levha: سرلوحه (başlık), ser-mâye: سرمایه (anapara), ser-muharrir: سرمحرر (başyazar), ser-menzil: سرمنزله (durak yeri).

Tamlamayı oluşturan unsurların; yani tamlayan ve tamlananın yer değiştirmesi, izâfet kesresinin de kaldırılması sûretiyle de birleşik isimler elde edilir. Bu tür tamlamalara “izâfet-i maktûb: اضافة مقلوب” denilir:

gül-deste: گلدسته (gül demeti), hasta-hâne: خسته خانه, ecza-hâne: اجزایخانه, halvet-hâne: خلوتخانه (dervişlerin yalnızca ibadet etmek için kapandıkları

oda), kütüb-hâne: کتبخانه, kâfile-sâlâr: قافله سالار (kafilenin başı), kervân-sarây: کروانسرائی, mihmân-hâne: مهمانخانه (konuk evi), mihmân-sarây: مهمانسرائی (misafirhâne), mihnet-hâne: (gam, keder evi), nân-pâre: نانپاره (ekmek parçası, bir lokma ekme), nasîhat-nâme: نصیحت نامه (nasihat kitabı).

İki kelimenin bir araya gelerek yepyeni bir anlam kazandığı birleşik isimlere ise “terkîb-i mezcî: ترکیب مزجی” adı verilir:

âb-dest: آب دست → âb: آب (su) + dest: دست (el) → (abdest)

kejdüm: کزدم → kej: کز (eğri) + düm: دم (kuyruk) → akrep

şemsîr: شمشیر → şem: شم (tırnak) + şîr: شیر (aslan) → kılıç

- b. *İsmi tekrarlayarak ya da iki ismi bir ekle bağlayarak elde edilen birleşik isimler:* Aynı kelimenin tekrar edilmesiyle elde edilen birleşik yapılardır. Bu tür birleşik isimlerin bazıları araya herhangi bir ek getirmeden, doğrudan isimlerin tekrarıyla elde edilir. Diğer bir kısmı ise araya getirilen bazı ekler yardımıyla oluşturulur:

çâk çâk: چاک چاک (çok yırtık, parça parça), zâr zâr: زار زار (ağlaya ağlaya),

gûn-â-gûn: گوناگون (renk renk, türlü türlü), pîç-â-pîç: پیچا پیچ (kırım

kırım, karmakarışık), ser-â-ser: سراسر (baştan başa), dest-be-dest: دست

بدست (el ele), sû-be-sû: سو سو (her taraf[t]a, her yan[d]a), yek-be-yek:

یک بیک (birer birer), ser-tâ-ser: سر تا سر (baştan başa), ser-tâbe-ser: سر تا

بسر (baştan başa), keş-me-keş: کشمکش (kavga, kargaşalık).

- c. *Bağlama edatıyla elde edilen birleşik isimler:* Kök bakımından aynı veya anlam bakımından birbirine yakın ya da zıt olan kelimelerin atıf/bağlama edatı ile (bağlama edatının kullanılmadığı yerler de vardır) birbirine bağlandığı birleşik isimlerdir:

‘ayş ü nûş: عیش و نوش (yiyip içme), cüst ü cû: جست و جو (arayıp sorma,

araştırma), çün ü çirâ: چون و چرا (nasıl ve niçin), dâd ü sited: داد و ستد

(alış veriş), güft ü gû: گفت و گو (dedi kodu), hây u hûy: های وهوی

(gürültü, vaveyla), merz ü bûm: مرز و بوم (memleket, vatan), nâz ü niyâz:

نیاز (yalvarıp yakarma), neşv ü nemâ: نشو و نما (yetişip büyüme),

şüst ü şû: شست و شو (yıkama), telh ü şîrîn: تلخ و شیرین (acı tatlı), zîr ü

zeber: زیر و زبر (alt üst).

İkileme sûretiyle meydana gelen bu tür birleşik isimlerden bazıları da kelimenin başında bulunan ünsüzün, “m” ünsüzüne dönüştürülmesiyle elde edilir:

hân u mân: خان و مان (ev bark), herc ü merc: هرج و مرج (karma karışık),

târ ü mâr: تار و مار (darmadağınık).

Birleşik Sıfatlar

Farsça birleşik sıfatlar “iki isimden elde edilenler” ve “bir isim ve bir sıfattan/sıfat fiilden elde edilenler” olmak üzere iki kısımda ele alınabilir:

- a. *İki isimden elde edilen birleşik sıfatlar*: İsimler arasından izâfet kesresinin kaldırılmasıyla elde edilen birleşik sıfatlar:

deryâ-dil: دریا دل (kalbi deniz gibi geniş olan, gönlü büyük), gonca-dehen: غنچه دهن (gonca ağzılı), sâhib-kemâl: صاحب کمال (kemâl sahibi, olgun), sâhib-nazar: صاحب نظر (görüş sahibi).

Tamlanan ve tamlayanın yer değiştirdiği ve izâfet kesresinin kaldırıldığı yapılar:

melek-sîmâ: ملك سیمما (melek yüzlü), müşk-bû: مشکو (misk kokulu), perî-ruhsâr: پری رخسار (peri yanaklı).

- b. *Bir isim ve bir sıfattan/sıfat fiilden elde edilen birleşik sıfatlar*: İsimle sıfat arasından izâfet kesresinin kaldırılmasıyla elde edilen birleşik sıfatlar:

dil-şâd: دل شاد (gönlü hoş), rû-siyâh: رو سیاه (yüzü kara), ser-bülend: سر بلند (başı yüksek, yüce).

Nitelenen ve niteleyenin yer değiştirdiği ve arada bulunan kesre-i vasfiyenin kaldırıldığı yapılar:

bed-baht: بد بخت (kötü talihli), hoş-endâm: خوش اندام (güzel endamlı), nîk-hû: نیک خو (iyi huylu), şîrîn-edâ: شیرین ادا (tatlı edalı), teng-dil: تنگ دل (dar gönüllü).

Bir isim ve bir sıfat fiilin/sıfat fiil anlamı taşıyan bir kelimenin bir araya gelmesiyle elde edilen birleşik yapılar: İsimle beraber kullanılan bu tür kelimeler; fiillerin ism-i fâ'il anlamı taşıyan emir gövdelerinden, fiil gövdelerine “-ende” veya “-ân” eklenerek elde edilen etken ortaçlardan (ism-i fâ'iller), geçmiş zaman gövdesine “-e” eklenerek elde edilen edilgen ortaçlardan (ism-i mef'ûller) veya geçmiş zaman gövdesi olarak da kullanılan hafifletilmiş masdarlardan birisi olabilir:

Fiillerin ism-i fâ'il anlamı taşıyan emir gövdeleri: Farsça birleşik sıfatların Osmanlı Türkçesine geçmiş olanları arasında en yaygın olarak kullanılanıdır: âteş-bâr: آتشبار (ateş yağdıran), cân-âver: جان آور (canlı, yaşayan; canavar), dil-âşûb: دل آشوب (gönle sıkıntı veren, yüreği sıkı), dil-âver: دل آور (yiğit, yürekli), dil-ber: دلبر (gönlü alıp götüreren), dil-şikâr: دلشکار (gönül avlayan), fitne-engîz: فتنه انگیز (fesat çıkaran), kâm-rân: کامران (arzusuna isteğine kavuşmuş, mutlu), meclis-ârâ: مجلس آرا (meclisi süsleyen, hoş sohbet kimse), peyâm-ber: پیامبر (haber getiren, peygamber), reh-nümâ: ره‌نما (yol gösteren, kılavuz), reh-zen: ره‌زن (yol kesen), ser-efrâz: سر افراز (başını yukarı kaldıran, yükselten).

Fiil gövdelerine “-ende” veya “-ân” eklenerek elde edilen etken ortaçlar (ism-i fâ'iller): Osmanlı Türkçesine bu tür sıfat fiillerden “hânende: ”örneğinde olduğu üzere “-ende” eki alanlardan daha çok “-ân”

eki alanlar geçmiştir: müjde-resân: مژده رسان (müjde eriştiren), cân-sitân: جانستان (can alan), cân-sûzân: جانسوزان (can yakan).

Geçmiş zaman gövdesine “-e” eklenerek elde edilen edilgen ortaçlar (ism-i mef’ûller): cihân-dîde: جهانديده (dünya görmüş, tecrübeli), dil-dâde: دلداده (gönül vermiş, âşık), dil-şikeste: دلشکسته (gönlü kırık), felâket-zede: فلاکتزده (felâkete uğramış), şeh-zâde: شهزاده (hükümdâr oğlu), şikeste-bâl: شکسته بال (kanadı kırık, mahzun), şikeste-hâtır: شکسته خاطر (gönlü kırık, gücenik).

Geçmiş zaman gövdesi olarak da kullanılan hafifletilmiş masdarlar: dâmen-âlûd: دامن آلود (eteği bulaşık, iffetsiz), hâb-âlûd: خواب آلود (uykusu gelmiş, uyku basmış), sâl-hurd: سالخورده (yıl yemiş, yaşlı), ser-âmed: سر آمد (başta bulunan, ileri gelen). (Timurtaş, 1999, 299-309.)

Zarflar

“Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.” (Korkmaz, 2009, 451.) Osmanlı Türkçesinde kullanılan bazı Farsça zarflar, alt başlıklar hâlinde şu şekilde verilebilir:

Zaman Zarfları

Ângâh: آنگاه (o vakit)
Bî-direng: بی درنگ (derhal, çabuk)
Çi vakt: چه وقت (ne vakit)
Ferdâ: فردا (yarın)
Gâh gâh: گاه گاه (zaman zaman)
Gâhî: گاهی (bazen)
Hemîşe: همیشه (daima, her zaman)
Hemvâre: همواره (daima, her zaman)
Hergâh: هرگاه (ne zaman)
Nâgehân: ناگهان (ansızın, birdenbire)
Şâm: شام (akşam)
Şeb: شب (gece)

Yer-Yön Zarfları

Bâlâ: بالا (yukarı)
Bîrûn: بیرون (dışarı, dışarıda)
Çep: چپ (sol)
Derûn: درون (içeri, içeride)

Dûr: دور (uzakta)
Her câ: هر جا (her yer/de)
Miyân: میان (ara, orta)
Pes: پس (arka)
Pîş: پیش (ön)
Rast: راست (sağ)
Rûy: روی (üzeri, üzerine)
Ser-â-ser: سراسر (baştan başa)
Zeber: زیر (üst)
Zîr: زیر (alt)

Miktar (Azlık-Çokluk) Zarfları

Bisyâr: بسیار (çok)
Çend: چند (birkaç)
Çendân: چندان (o kadar)
Efzûn: افزون (fazla, çok)
Endek: اندک (az)
Firâvân: فراوان (çok, bol)
Gürûh gürûh: گروه گروه (öbek öbek)
Haylî: خیلی (çok, oldukça)
Heme: همه (bütün)
Kem: کم (az)
Kemter: کمتر (daha az)
Pür: پر (dolu, çok)

Nitelik Zarfları

Âheste: آهسته (yavaş)
Âşikâr: آشکار (açık)
Bed: بد (kötü)
Dürüst: درست (doğru, düzgün, sağlam)
Düşvâr: دشوار (güç, zor)
Giryân: گریان (ağlayarak)
Handân: خندان (gülerek)
Hûb: خوب (iyi)
Kec: کج (eğri)
Nâlân: نالان (inleyerek)
Perîşân: پریشان (dağınık, perişan)
Rast: راست (doğru)

Şâdân: شادان (sevinçli, neşeli)

Tenhâ: تنها (yalnız)

Soru Zarfları

Âyâ: آیا (acaba)

Çend: چند (kaç, ne kadar)

Çi-gûne: چگونه (nasıl, ne türlü)

Çirâ: چرا (neden, niçin)

Key: کی (ne zaman)

Kücâ: کجا (nerede)

Bağlaçlar

Bağlaçlar; kelimeleri, kelime gruplarını ya da cümleleri biçim ve anlam bakımından birbirine bağlayan dilbilgisi öğeleridir. Farsça bağlaçlardan pek çoğunun Osmanlı Türkçesinde de kullanıldığı görülür. Bunlar, yapıları bakımından “basit” ve “birleşik” olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir:

Basit Bağlaçlar

Bârî: باری (hiç olmazsa, bir kere; hâsılı)

Belki: بلکه (belki, tersine; umulur; hattâ)

Çün: چون (çünkü, mâdem ki)

Eğer / Ger: اگر / گر (eğer, şayet)

Ki: که

Lîk: ليك (Ama, fakat, ancak)

Meğer: مگر (Fakat, belki, meğerse, hâlbuki)

Pes: پس (öyle ise, o hâlde)

Ve: و

Velî: ولي (Fakat, ama)

Zîrâ: زیرا (Çünkü, şundan dolayı ki)

Birleşik Bağlaçlar

Çünânki: چنانکه (Bunun gibi, bu şekilde)

Çünkü: چونکه (Şundan dolayı ki, şu sebepten ki, zira)

Eğerçi: اگرچه (her ne kadar..., olsa da, ise de)

Gerçi: گرچه (her ne kadar..., ise de)

Her çend: هرچند (ise de, her ne kadar; her ne zaman)

Her gâh: هرگاه (-ınca, -dığında, her zaman)

Osmanlı Türkçesinde bunların dışında;

Hem... hem: هم هم

Yâ...yâ: یا یا

şeklinde (sıralama, seçme) bağlaçları da kullanılmıştır.

Ünlemler

Ünlemler; beğenme, sevinç, özlem, istek, üzüntü vb. duygularımızı canlı ve etkili bir biçimde anlatmamıza yardımcı olan, karşımızdakine seslenmeye, onu uyarmaya yarayan kelime ya da kelime gruplarıdır. Osmanlı Türkçesinde kullanılan bazı Farsça ünlemler şu şekildedir:

Seslenme (Hitap) Ünlemleri

Ey: ای, eyâ: ایا, yâ: یا (ey)

Farsçada karşısındakine seslenme (hitap), bu ünlemlerin yanında, kelimenin sonuna “elif” getirilerek de yapılır:

Şâhâ: شاها (Ey padişah)

Ahmedâ: احمدا (Ey Ahmed)

Nidâ (seslenme) anlamı veren bu “elif” sesli ile biten bir kelimenin sonuna eklendiğinde, araya kaynaştırma “yâ”sı getirilir:

Hudâyâ: خدايا (Ey Allahım)

Uyarı, Sakındırma Bildiren Ünlemler

Zinhâr / Zinhâr: زنهار / زينهار (Sakın, asla, olmaya, aman)

Mebâdâ: مبادا (Sakın, olmaya ki)

Beğenme, Takdir Bildiren Ünlemler

Âferîn: آفرین

Şâbâş: شاباش (Aferin)

Zihî / Zehî: زهى (Aferin, ne güzel)

Hoşâ: خوشا (Ne hoş, ne güzel)

Üzüntü Bildiren Ünlemler

Âh: آه

Eyvâh: ايواه

Vây: وای

Ey vây: ای وای

Hayf / Hayfâ: حيف / حيفا (Yazık, ne yazık, eyvah, ah)

Dirîğ / Dirîğâ: دريغ / دريغا (Yazık, ne yazık, eyvahlar olsun)

Vâ hasretâ: وا حسرتا (Eyvah, yazık)

Vâ hayfâ: وا حيفا (Ne yazık)

Heyhât: هيهات (Yazık, ne yazık; ne kadar uzak, nerede)

Özlem, İstek Bildiren Ünlemler

Kâş / Kâşkî: كاش / كاشكى (Keşke, ne olurdu)

Özet

İranlılarla Türkler arasında tarihin eski dönemlerinden itibaren başlayan bir ilişki ve etkileşim söz konusudur. Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleri ile birlikte bu etkileşim en üst düzeye çıkmıştır. Zira Türkler İslâm dini ile İranlılar üzerinden tanışmışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak da Farsça kelime ve tamlamalar başta olmak üzere pek çok unsurun Osmanlı Türkçesinde yoğun bir şekilde kullanılmaya başladığı görülür.

Farsçadan Osmanlı Türkçesine geçen unsurların başında isimler ve sıfatlar gelir. Bununla birlikte bu dilin Osmanlı Türkçesi üzerindeki en önemli etkisi kendisini Farsça yapıli tamlamalarda gösterir. Bunlar terkîb-i izâfî: ترکیب اضافی adı verilen ve muzâf (tamlanan) ile muzâfun ileyhten (tamlayan) oluşan “isim tamlaması”nın yanında, izâfet-i vasfîyye: اضافت وصفیه adı verilen ve sıfat (niteleyen) ile mevsûftan (nitelenen) oluşan “sıfat tamlaması” olarak kaşımıza çıkmaktadır. Tamlamayı oluşturan unsurlardan ikisi de Farsça ya da Arapça veya biri Farsça diğeri Arapça olabilmektedir.

Farsçadan Osmanlı Türkçesine basit kelimelerin yanında türemiş ve birleşik kelimeler de geçmiştir. Türemiş kelimeler ön ve son ekler yardımıyla elde edilmektedir. Bu tür kelimeler türemiş isimler (isimden türemiş isimler, fiilden türemiş isimler) ve türemiş sıfatlar (isimden türemiş sıfatlar, fiilden türemiş sıfatlar) şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi tutulabilir. Bu konuyla ilgili olarak, Farsçada kelime türetilmesine taban teşkil eden fiil gövdelerine dâir belli başlı hususlar hakkında bilgi sahibi olunmalıdır.

Farsça birleşik kelimeler ise, birleşik isimler (“isim tamlamasında yapılan değişikliklerle elde edilenler”, “ismi tekrarlayarak ya da iki ismi bir ekle bağlayarak”, “bağlama edatıyla elde edilenler”) ve birleşik sıfatlar (iki isimden elde edilenler”, “bir isim ve bir sıfattan/sıfat fiilden elde edilenler”) olmak üzere iki kısımda incelenebilir.

Farsça zarflar, bağlaçlar ve ünlemler de Osmanlı Türkçesi metinlerinde sıklıkla karşılaşılan unsurlardandır.